

PRILOG ZA ŽIVOTOPIS NIKA GRŠKOVIĆA ISTAKNUTOG HRVATSKOG ISELJENIKA

Ivan Čizmić

1.

Povijest iseljene Hrvatske je povijest oko dva milijuna Hrvata koji su pod utjecajem raznih okolnosti ostavljali svoju domovinu u nadi da će u tuđem svijetu ostvariti bolji život. Iseljeni Hrvati, iako su predstavljali srazmjerno mali broj stanovnika u zemljama useljenja, čuvali su svoju nacionalnost, jezik i običaje. Njihove veze sa starom domovinom bile su svestrane i intenzivne i imale su veliko značenje kako za njih tako i za Hrvatsku i Jugoslaviju. Zato povijest iseljene Hrvatske, koja do danas ni izdaleka nije dovoljno proučena, predstavlja sastavni dio cjelokupne hrvatske i jugoslavenske povijesti.

Jedno od osnovnih pitanja koje se postavlja pred povjesničare iseljene Hrvatske jest otkrivanje i analiza motiva masovnog iseljavanja Hrvata tokom njihove povijesti, traženje odgovora na pitanje zbog čega Hrvatska u odnosu na ukupan broj svog stanovništva danas zauzima jedno od prvih mjesta među zemljama emigracije. Na gornje pitanje još nitko do danas nije dao dovoljno obrazložen i zadovoljavajući odgovor. Sasvim je sigurno da se radi o nizu okolnosti koje su u raznim povijesnim razdobljima, neke više a neke manje, utjecale na emigraciju iz naše zemlje.

Među desecima tisuća hrvatskih seljaka, koji su krajem prošlog i početkom ovog stoljeća napuštali rodnu grudu i, polazili da traže novu egzistenciju na drugoj strani Atlantskog oceana, većinom u SAD, iselio je i stanovit broj predstavnika sitne buržoazije, obrtnika i trgovaca, a našlo se među njima pojedinaca i s višom naobrazbom, pogotovo svećenika. Bilo je među tim manje ili više školovanim ljudima pojedinaca koji su i u novoj postojbini nastojali da sebi osiguraju lagodan život izrabljivanjem svojih sunarodnjaka. No bilo je i takvih koji su svoje lične interese uskladili i poistovjetili sa skupnim interesima iseljeničke grupe kojoj su pripadali, pa i cijelog naroda iz kojeg su potekli. Ovi ljudi izvršili su ogroman utjecaj na život i napredak hrvatskih iselje-

nika, jer su mnogo pridonijeli tome da se naši iseljenici u novoj postojbini drže što više na okupu i da se povezuju u svrhu zajedničkog zaštićivanja, međusobne materijalne pomoći, kulturnog uzdizanja i društvenog zbližavanja, što je sve skupa značilo ljepši i ugodniji život za svakog pojedinog od njih, kao i veći ugled i upliv hrvatskog iseljeničtva kao cjeline.

Od svih ovakvih pojedinaca najviše su utjecaja na naše iseljeničtvo imali oni koji su dolazili u dodir s najvećim brojem iseljenika, a to su bili ljudi koji su u emigraciji osnivali, izdavali i uređivali novine tiskane na hrvatskom jeziku. Treba reći da su hrvatski novinari u iseljeničtvu, posebno oni u SAD, izvršili svoju povijesnu funkciju sve u svemu dobro i uspješno, jer su mnogo doprinijeli činjenici, da se kod povučenog iseljenog hrvatskog seljaka u Sjevernoj Americi u doba prije i za vrijeme prvog svjetskog rata narodna i socijalna svijest bila podigla na potrebnu razinu.

Među tim narodnim novinarima, društvenim i političkim radnicima prvo mjesto pripada Don Niki Grškoviću, kako po duljini vremena što ga je tomu poslu posvetio i uspjesima što ih je postigao, tako i po umnoj i duhovnoj snazi koju je u tom radu pokazao. Ovaj rad nije moguće prikazati, makar i u zgusnutom obliku, u okviru jednog članka. Za to bi trebala oveća knjiga, koja bi uključivala veliki dio povijesti hrvatskog iseljeničtva u SAD, kao i mnoge događaje u cijelokupnoj povijesti hrvatskog i ostalih južnoslavenskih naroda. Zato ćemo se ovdje ograničiti samo na neke momente u kojima je Niko Gršković, kao novinar i društveno-politički radnik, došao do najboljeg izražaja, a njegov upliv na povijesna zbivanja hrvatskog naroda bio najznatniji.

2.

Don Niko Gršković rođen je 22. studenog 1863. u Vrbniku na otoku Krku. Gimnaziju i bogosloviju završio je u Senju. Kao kapelan je služio u nekoliko mjesta senjske biskupije. Odmah u svojoj mladosti politički se angažirao kao pravaš-starčevićanac. Dolazio je u lični dodir s Antom Starčevićem, dok je ovaj boravio u Sušaku početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Mladi Gršković uređivao je neko vrijeme pravaški dnevni list »Hrvat«.

Sredina u kojoj je Gršković rođen imala je jakog upliva na njegov budući stav, nazore i politički rad. Hrvatsko primorje s Rijekom i Gorskim kotarom u ono vrijeme austro-ugarskog pritiska jedna od najčvršćih tvrđava hrvatske političke svijesti — bojno polje »riječkog lava« Erazma Barčića, Franka Potočnjaka, Grškovićevog druga iz sjemeništa, i drugih njihovih suboraca — bilo je istodobno žarište i jedne nove koncepcije u hrvatskoj politici: sinteze osnovnog Starčevićevog stanovišta o samostalnoj Hrvatskoj na temelju njezina državnog prava i jugoslavinstva Strossmayera i Račkog, kao nastavka ilirstva iz doba preporoda, te tradicije narodne revolucije 1848. Ova koncepcija doživjet će svoj daljnji razvoj koncem 19. stoljeća, kad je prvo na Sušak, a onda na Rijeku došao Franjo Supilo, glavni ideolog nove političke orijenta-

cije, urednik »Novog Lista«, najzaslužniji čovjek u zbivanjima oko Riječke i Zadarske rezolucije i stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije.

3.

Politička zbivanja krajem stoljeća Don Niko nije dočekaio u domovini. Zbog političkih sukoba s vlastima i sa crkvenim starješinama, ozlojeđen općim političkim stanjem, pa kojekakovim trzavicama i ličnim borbama u samoj stranci prava, on je već 1901. god. emigrirao u SAD, nastanio se u Chicagu, gdje je bio župnikom jedne od hrvatskih katoličkih župa u tom gradu.

Prilike u hrvatskom iseljeništvu u vrijeme Grškovićevog dolaska u SAD bile su više nego teške. Ilustracije radi citirat ćemo list »Zajedničar«, koji o tome piše:

»Odmah na domaku Amerike ispružila se našem iseljeniku prostrana industrijalna Pennsylvanija, pa do nje Ohio, Indiana pa Illinois. Pennsylvanija pružila je obilne zarade sa svojim brojnim ugljenicima i još brojnijim talionicama pa potrebitim željezničkim putevima i prve grupe hrvatskih iseljenika zaustavile su se baš oko tih rudnika i talionica, baš oko tih željezničkih puteva. Nije se onda mnogo pitalo ni za rad ni za koljeno, nije se prolazilo kroz desetak uredskih vratiju prije, nego je kome pružena ili uskraćena ceduljica uposlenja. Sve što je trebalo, bile su dvije zdrave ruke, jaka i široka leđa i dvije zdrave noge, da taj živi ljudski stroj prenese na rad i sa rada. Pak kad je taj ljudski stroj nosio još k tome i slavensko ime, ako je on nosio uz to još i šifru »Croatoan«, to je samo po sebi dovoljna legitimacija, dostojna propusnica, pak da nađe mjesta na bilo kojem radu uz zadovoljan podsmjeh poslodavca.

Onih dana — Joso je ujutro stigao sa drvenim kovčežićem do prijatelja Marka, nastanjenog u jednoj od brojnih drvenjara u sjeni goleme tvornice ili na domaku ulaza u rudnik, a već u večer — »Jo« je kao Number 0000 ulazio sa noćnom šiftom na rad, na rad — u tešku industriju, koja nam je danas ostavila tu i tamo po koji spomen što je ona značila za ono mlado, svježe i puno snage tijelo, što je izraslo do nekog poludiva pod blagim suncem na zelenim livadama pitomog hrvatskog sela... I dok je tijelo bilo zdravo, snažno i podnošljivo, ono je nosilo Broj, koji je značio za poslodavca dobit, profit. Kad je pako došla bolest ili nesreća, kad je broj prestao da odrazuje za poslodavca značku — dolara, skinut je i broj sa tijela i nitko nije više pitao za »Joa«, kad je toliko novih, boljih, snažnijih i jačih došlo za njim da nastave, gdje je on prestao ili morao da prestane.«¹

4.

Uskoro po svom dolasku u SAD Gršković se učlanjuje u dobrotvornu organizaciju hrvatski iseljenika »Hrvatsku Narodnu Zajednicu«. God.

1901. počinje skupa s najstarijim hrvatskim novinarom u SAD, Nikolom Polićem, izdavati list »Sloboda«. Kasnije je list nazvan »Hrvatska Sloboda« i od 1904. god. izlazio je u Clevelendu gdje se preselio i Gršković.

Prvu značajniju afirmaciju u iseljeništvu Gršković doživljava 1909. god. na calumetskoj konvenciji »Narodne Hrvatske Zajednice«, kada je izabran za potpredsjednika i prvog urednika tjednog službenog glasila Zajednice lista »Zajedničar«. U prvom uvodniku Gršković nam iznosi svoj politički program ,kojemu će vjerno služiti sve do kraja života:

»Ljubav prema narodu, kojega sam sin i član potakla me da tome narodu posvetim moje slabe sile: da preuzmem uredništvo glasila N. H. Zajednice. Tko pozna prilike, znade, da ja ovim poslom ništa materijalno ne dobivam, a biti ću zadovoljan, ako mi plaća i nagrada bude priznanje, da sam učinio što sam znao i mogao za dobro i napredak naroda kojemu želim da umom i srcem služim... Glasilo Zajednice ima biti ogledalo našeg naroda, ali vjerni savjetnik — istinit i nepristran, putokaz, ravan, vodič savjestan, a po tome i dokazom braći u Hrvatskoj, da nas sloboda uzdiže i oplemenjuje, da nas borba za život očeličuje, da nas udaljenost ne osudjuje, a da sa rana otačbine i naše srce krvari.«²

Prema propisima za popis pučanstva 1910. god. trebali su svi Slaveni u SAD biti uvedeni u popisne listiće kao Austrijanci ili Mađari Slavenske iseljeničke organizacije započinju intenzivnu akciju protiv te odluke. Akciju među Hrvatima predvodi Don Niko Gršković. U mnogobrojnim proglasima u »Zajedničaru« poziva naše ljude da u popisne listiće unose ime Hrvat. Na protestnoj skupštini Slavena u Pittsburghu, održanoj 7. ožujka, Gršković učestvuje u donošenju rezolucije u kojoj se osuđuje nepravda nanesena Slavenima. Slavenska akcija polučila je puni uspjeh.

God. 1911. stiže u SAD mađarski grof Appony, da svojim predavanjima po najznačajnijim gradovima prikaže tobože visoki stupanj demokratskog života u Ugarskoj. Appony govori pred američkim senatom i kongresom. Prima ga i bivši predsjednik SAD Roosevelt. Ali i ovom prilikom Slaveni su jedinstveno osudili propagandističke namjere Mađara Appony-a i onemogućili njegovu akciju. Na čelu hrvatskih iseljenika bio je Niko Gršković.

Najznačajnija narodno-politička organizacija američkih Hrvata u SAD bio je »Hrvatski Savez«, osnovan 1912. god. u Kansas Cityju. Od osnivanja »Hrvatskog Saveza«, sve značajnije društveno-političke akcije iseljenika iz Hrvatske odvijale su se kroz njegove redove. »Hrvatski Savez« bio je od ogromnog značenja za društveni život, razvitak nacionalne svijesti i politički rad naših iseljenika u SAD, i uopće u Americi. Veličanstveni pokret iseljenika iz južnoslavenskih zemalja uoči i za vrijeme prvog svjetskog rata dao je ogroman doprinos — moralni, politički i materijalni — za oslobođenje svoje stare domovine od Austro-Ugarske, zahvaljujući najviše radu »Hrvatskog Saveza«. Predvodnici u kampanji za osnivanje Saveza bili su napredni listovi, a posebno »Zajedničar« i »Hrvatski Svijet«. Bio je formiran i privremeni odbor za

osnivanje Saveza s predsjednikom Nikom Grškovićem, tajnikom Ivanom Krešićem i blagajnikom Tripom Krstovićem. Najzaslužniji čovjek i duša čitavog pokreta bio je Gršković, kasniji dugogodišnji predsjednik »Hrvatskog Saveza«.

Osnivanjem »Hrvatskog Saveza« list »Hrvatski Svijet« postaje njegovim glasilom, a urednikom lista postao je Don Niko Gršković. Najveće njegove zasluge u društveno-političkom angažiranju naših iseljenika ispoljile su se za vrijeme njegovog uredništva i izdavanja »Hrvatskog Svijeta«, kada je za punih 25 godina kroz uredničke članke danomice pisao o ljudima i događajima koji su zasijekali u svakidašnji život hrvatskih iseljenika. Kao urednik i vlasnik »Hrvatskog svijeta«, vodio je borbu za ujedinjenje i oslobođenje hrvatskog naroda s ostalim južnoslavenskim narodima. God. 1917. Gršković mijenja ime »Hrvatskom Svijetu« u »Jugoslavenski Svijet«, da bi mu 1921. god. ponovo promjenio ime u »Svijet«.

5.

U vrijeme Jukićeva i Dojčićeva atentata Gršković se direktno angažira u domovinskim političkim zbivanjima. O tome nas poznati naš novinar Ivan Lupis izvještava:

»Koli sa Krešićem toli sa Grškovićem najviše se dopisivah za vrijeme Cuvajeva režima i Jukićeva atentata. Stariji iseljenici bi se morali sjećati velikih agitacija i protesta među Hrvatima u Americi uperenih protiv mađarskih nasilja u Hrvatskoj. Sabirali se doprinosi na sve strane i šiljala pomoć opozicionim strankama u Hrvatskoj... Jukićev atentat je bio iskorišten u svrhu sijanja revolucionarne misli do najvećeg stepena. Ja sam o Jukiću napisao takav vatren poziv u »Hrvatskom Svijetu« u svrhu sabiranja prinosa za Jukićevu majku, da je isti donio preko 1200 dolara. To je za ona vremena bila znatna svota... znam za sigurno da je »Hrvatski Svijet« šiljao novčanih pomoći za utamničene đake u Splitu (za Tina Ujevića; I. Č.) i Zagrebu... Kada je Jukić bio sa drugovima u Zagrebu u tamnici, bio je u njoj u isto vrijeme i Stjepan Radić. Pošto je Radića češće posjećivala žena, udesismo da se preko Radića i žene — iz Dalmacije — mogu dopisivati s atentatorima i Jukićem. Ovi su u tamnici pisali dopise i pjesme, što je sve preko Radića dolazilo u moje ruke, a ja prosljeđivao u Ameriku, da bude objelodanjeno u »Hrvatskom Svijetu« u New Yorku.«³

I u vrijeme Dojčićevog atentata Gršković se, u ime Hrvatskog Saveza obratio Lupisu da pronađe odvjjetnike optuženom Dojčiću. Lupis je to i učinio i angažirao dr Stjepana Španića i obavezao se da će mu »Hrvatski Savez« i zahvaliti i troškovi platiti.

6.

Prvi svjetski rat dao je prilike stotinama tisuća jugoslavenskih iseljenika u SAD da neposredno ili posredno doprinesu svoj udio u rušenju

Austro-Ugarske i stvaranju jugoslavenske države. U to vrijeme Gršković nije više samo istaknuti iseljenik. On je u pravom smislu riječi postao leader američkih Hrvata. Poznati iseljenik Milan Biljčević o tome piše:

»I tako, hvala u prvom redu vidovitosti, organizacionim sposobnostima i jačini duha Don Nike Grškovića, kad je došlo do Prvog svjetskog rata, a nešto kasnije i do osnutka Jugoslavenskog Odbora, prvo u Rimu, a zatim u Londonu, u SAD je već postojala i bila u pogonu cijela jedna aparatura i prilično dobro pouljena mašinerija, koja je bila spremna, da u borbi za oslobođenje Hrvata i drugih Južnih Slavena pridonese veliki doprinos, čija vrijednost nije možda ni do danas još sasvim pravilno ocijenjena... Izaslanici Jugoslavenskog Odbora iz Londona, koji su kasnije dolazili u Ameriku, imali su samo da se »ušaltaju« u ovu već uređenu instalaciju, mjesto da tek traže — možda i bezuspješno — mjesto, s kojega će se krenuti na svoj posao.«⁴

Ratni događaji su zatekli Hrvatski Savez i samog Grškovića u vrlo delikatnom položaju. Bez ikakvih vijesti i veza s Hrvatskom, među vrlo šarolikim političkim odnosima iseljenika, u neutralnim SAD, vodstvo Hrvatskog Saveza nije se usudilo poduzeti odlučnije korake i pored apela koji su stizali iz redova iseljenika. Prvi proglas Hrvatskog Saveza od 6. kolovoza 1914. s ciljem da odvрати iseljenike od odlaska u austro-ugarsku vojsku, imao je više deklarativan karakter. Međutim, u drugom proglasu od kraja 1914. god. Hrvatski Savez istupa mnogo odlučnije. Konačni cilj američkih Hrvata treba da bude sloboda Hrvatske, to jest mogućnost da hrvatski narod sam određuje svoj narodni život, da sam stvara zakone i pravila narodnog života i da ih sam mijenja onako kako to odgovara narodnim potrebama. Mali narodi ne mogu steći niti očuvati slobodu bez pomoći drugog ili drugih naroda. Hrvati to ne mogu očekivati od Austro-Ugarske. Slobodu, po mišljenju Hrvatskog Saveza, treba tražiti na drugoj strani. Obećanja ruske vlade o borbi za slobodu svih Slavena, izjave francuske i engleske vlade da se rat vodi protiv sile, za pravdu, za slobodu potlačenih naroda, sve su to moralne obaveze na koje hrvatski narod treba računati. O konačnom položaju hrvatskog naroda poslije rata neće odlučiti držanje samo američkih Hrvata, nego i zahtjevi koje će poslije rata iznijeti hrvatski narod u domovini. No i pored toga, američki Hrvati imaju važan zadatak: da iznesu prave težnje hrvatskog naroda koji to u ovom času nije slobodan sam učiniti, a to su težnje za životom u zajednici sa susjednim slavenskim narodima. »Samo ispunjene rečene narodne težnje može bez narodnih gubitaka i prirodnim i nužnim odgojem dovesti do posvema izrazitog jakog i čvrstog narodnog jedinstva.«⁵

Odmah na početku rata Gršković prihvaća one političke koncepcije u iseljeništvu čiji je cilj bio rušenje Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države kao ravnopravne zajednice južnoslavenskih naroda. U »Hrvatskom Svijetu« piše:

»Naše je uvjerenje ovo: Mi Hrvati, Srbi i Slovenci jedan smo narod. Mi smo Hrvati uvijek, danas više nego ikada, jer Hrvatska je jedan dio

te cjeline... Ništa ne treba i ne smiju da žrtvuju od svoga ni Hrvati ni Srbi ni Slovenci, svi treba, da se narodno što više usavrše i istaknu.«⁶

Na neke veliko-srpske koncepcije Mihajla Pupina, Gršković odgovara vrlo oštro:

»Kao što pobijamo šovinizam i zaslijepljenost na hrvatskoj strani, tako ćemo ju nesmiljeno pobijati i na srpskoj strani. Činit ćemo to, jer je to nužda narodna, jer to traži zajedničko dobro Hrvata i Srba.«⁷

6.

U SAD je 15. siječnja 1915. stigao Franko Potočnjak, predstavnik Jugoslavenskog odbora. Cilj Potočnjakove misije bio je pridobiti jugoslavenske iseljenike za ciljeve Odbora. Potočnjak se sastao u Clevelendu s Grškovićem 27. siječnja. O tom sastanku Potočnjak piše:

»Upute i obavještenja don Nikina bili su mi od neizrecive koristi. Nesumnjivo najjača ličnost među našim svijetom u Americi, poznavalac prilika i osoba u svim krajevima, znao je da istakne svaku, ma i sitnicu, od važnosti i da već unaprijed upozori na odlučne eventualnosti... poznao je u tančine sav život našega svijeta u Americi, a jednakim interesom pratio je i sve peripetije i faze našega života u starom kraju. Informacije koje sam od njega dobio bile su od neprocjenjive vrijednosti.«⁸

Potočnjakova misija pobudila je kod Grškovića sumnju, možda prvi put u njegovom političkom djelovanju, u mogućnost stvaranja jugoslavenske države na onakvim koncepcijama koje je Potočnjak u ime Jugoslavenskog odbora predložio i koje su bile prihvaćene u rezoluciji Jugoslavenskog sabora u Chicagu 10. ožujka 1915. Osim toga Gršković se pobojavao:

— da put i način na koji Potočnjak misli provesti svoju misiju neće dovesti do željene svrhe, da se dođe do jedne dostojne jedinstvene izjave Hrvata, Srba i Slovenaca, u formi rezolucije koja bi bila programom budućeg rada i izražaja naših želja i zahtjeva pred onima koji budu nakon rata odlučivali i o sudbini Južnih Slavena;

— da će na sabor doći većina koja će se suprostaviti zaključcima skupštine, koje je Potočnjak predvidio;

— da će skupština imati lokalni karakter, da će na nju doći samo nekolicina ljudi iz mjesta izvan Chicaga, te da se lako može dogoditi da neuspjeh skupštine uništi i ono što je do tada bilo postignuto.

Iako je Gršković, a to će se poslije chicaškog sabora i pokazati, odlično ocijenio sve reperkusije koje će izazvati Potočnjakova misija, on ipak nije imao alternativu. Iseljenički pokret u SAD trebao je postati sastavni dio opće-jugoslavenskog pokreta za rušenje Austro-Ugarske. Među iseljenicima se trebala pojaviti jedna istaknutija ličnost iz političkog života u domovini da ih uzdigne iznad njihovih lokalnih rasprava i okupi ih u jedinstveni pokret. Svojim autoritetom takva ličnost mogla

je doprinijeti formiranju jednog reprezentativnog rukovodećeg tijela svih iseljenika. Svi ti momenti postali su vezani za Potočnjakov boravak u SAD. Ne pružiti podršku članu Jugoslavenskog Odbora Franku Potočnjaku, i još više, onemogućiti uspjeh njegove misije, značilo je odreći se pretenzija da jugoslavenski iseljenici u SAD odigraju značajnu ulogu o borbi za slobodu. Gršković, veliki patriot, ali i čovjek velikih ambicija, nije se htio s time miriti. On je morao prihvatiti rizik koji je u sebi nosila Potočnjakova misija. Neuspjeh sabora bio bi manji neuspjeh od njegovog neodržavanja.

Gršković, uvjeren da će se problemi koji su pratili jugoslavensko pitanje uspješno riješiti, nastojao je u to uvjeriti i druge iseljenike. U »Hrvatskom Svijetu« neposredno poslije Sabora pisao je:

»Obećasmo odgovoriti na nekoje prigovore, raspršiti nekoje sumnje, radi kojih pojedinci... ne rade za našu narodnu stvar onako odlučno i žilavo, kako bi mogli i morali. Pitaju oni: kakovo će biti unutarne uređenje buduće države — Jugoslavije? Odgovaramo: onakovo kakvo bude najbolje odgovaralo narodnim potrebama našim... Otačbina naša imade biti tako uređena, da nam svima osigura i zajamči ličnu i skupinsku slobodu, jer samo u slobodi može da se prirodno razvija i pojedinac i narod... Prema tome vodeći računa o današnjem našem stanju. Jugoslavija imat će da poprimi oblik jedne savezne države, u kojoj će svaka od postojećih zemalja i pokrajina dobiti potpunu samoupravu, koja se ima sastojati u tome, da svaka pokrajina ima svoju potpunu samoupravu u svim poslovima nutarnje uprave, pravosuđa, bogoštovlja i nastave. Poslovi državnog karaktera, i oni što se odnose na život čitavog državnog ustrojstva, imadu da budu svima zajednički. Ako je ovo bilo moguće provesti u Ujedinjenim Državama i Švicarskoj, u kojima imade raznih naroda i jezika, biti će tim lakše kod nas, jer smo narod jednog jezika.«⁹

7.

Već 1915. god. Gršković shvaća da će Sjedinjene Države igrati ključnu ulogu u ishodu rata. Izrvasno poznavajući političke koncepcije predsjednika Wilsona, Gršković dolazi do zaključka da će princip samoodređenja naroda biti osnov američke politike. Zbog toga je nezadovoljan što se jugoslavensko pitanje nije dovoljno afirmiralo među američkim političarima i u američkoj javnosti. Iz toga razloga upućuje otvoreno pismo predsjedniku Jugoslavenskog Odbora u SAD Anti Bijankiniju:

»Manifestacije... nisu dovoljne za stvaranje Jugoslavije. Jugoslavija se ne stvara u našem narodu, nego pred tuđim narodom. Za nju mi svi znamo, ali mi sami nju stvorit nećemo. Potočnjaci i Velimirovići, u ovoj zemlji, neće nam dati Jugoslavije u starom kraju. Niti »kameni temeljac« prvog, niti ideje o srpskoj metropoli u Americi, neće nam priznanje pribaviti kod onih, koji će da grme i oblače na budućim konferencijama vevlasti za zelenim stolovima, na kojima će se politička karta nove

Evrope stvarati. . . u sjeni smo bijele kuće, a bijela kuća za nas ne zna . . . Sjećaš li se doktore, da sam ti u Chicagu . . . govorio u istom smislu, da sam te, i u privatnom razgovoru i javno nagovarao, da praktično djelovanje prenesete u Washington. Ali onda je Potočnjak vodio riječ sa svojim »kamenom temeljcem«, pa se to djelovanje počelo i završilo sa brzojavom na predsjednika . . . Zbor u Chicagu, daje tebi i ostalom odboru potpunu moć da sve što je pošteno poradite čime bi pomogli do ostvarenja Jugoslavije. Odaberite si četvoricu, petoricu, samo da ste vrijedni i sposobni ideju Jugoslavije predstaviti i pred američku vladu i u javnost ju iznjeti . . . idete u grad Washington, gdje je bijela kuća, gdje su svi oni koji bi za nas morali da znaju; udarite headquarters u New Ebbit House ili kojoj drugoj zgradi u blizini . . . ispružite sa prozora soba vaših duga koplja, na njih izvjesite jugoslavenske zastave, srpske, hrvatske i slovenske troboje i zastavu s natpisom Headquarters of Yugoslavia Committee; pribavite si dobrog američkog publicistu da vam pri ruci bude, interesirajte senatore i kongresmene koji će vas u bijelu kuću predvoditi, koji će vas sa Lansingom upoznati; upoznajte se i pozovite k sebi izdavatelje novina: govorite, tumačite . . . Kažite onima koji vas posjete i s kim u dodir dojdete, koste i što ste . . . što je Jugoslavija, njezine ideale i pravičnost njezinih zahtjeva, upoznajte svijet s našim nevoljama . . . Udarite »kamen temeljac« spoznaje Amerike sa Jugoslavijom tim radom, tim načinom, praktičnim načinom, to u Americi vrijedi i do cilja vodi.«¹⁰

Polovinom 1915. god. među iseljenicima uporno su se širili glasovi o postojanju tajnih ugovora između Italije i Saveznika o predaji naših primorskih krajeva Italiji za njeno učešće u ratu. Talijanske pretenzije na naše krajeve bile su još jedno razočaranje i značile su povećavanje sumnji kod onih naših iseljenika što su poslije chicaškog sabora i rezolucije izgubili vjeru u takvu jugoslavensku državu koja bi trebala riješiti pitanje južnih Slavena. Oni su poslije talijanskih zahtjeva na naše krajeve posumnjali i u takvu državu koja bi mogla u svojim granicama okupiti sve Hrvate i Slovence. Iako je Gršković subjektivno, kao Primorac, imao mnogo razloga da emotivno reagira i na talijanske zahtjeve, on ipak u jadranskom sporu stupa kao trezven političar. Njemu je bilo jasno da jadransko pitanje u iseljeništvu ima još jedan aspekt. Njega je austro-ugarska propaganda vješto koristila protiv jugoslavenskog pokreta. Zato Gršković uvjerava iseljeničku javnost, kako u Italiji vlada takvo raspoloženje da ne treba strahovati za naše zemlje. U »Hrvatskom Svijetu« izlazi serija članaka pod naslovom »Italija i Hrvati«, u kojoj se za naš spor s Italijom krivi Austrija i tvrdi kako će Italija visoko cijeliti načelo narodnosti. Iako nije bio uvjeren u tu činjenicu, Gršković je ipak na taj način parirao austro-ugarskoj propagandi, koju je u tom času smatrao za većeg neprijatelja. Međutim, Gršković je protiv kompromisa s Italijom. U »Hrvatskom Svijetu« piše: »Stupanjem Italije u rat za nas je nastao novi položaj. Dokle, dok Italija ide za tim, da si, na temelju narodnog načela, prisvoji i ujedini krajeve nastanjene talijanskim pučanstvom, to će joj svatko razuman odobriti i svu joj sreću u tome poslu želiti, ali kad bi ona . . . posizala za onim, na što prava nema, onda je dužnost u prvom redu onih, na čiju to štetu čine, da joj reknu:

*ruke k sebi... Mi smo sada u teškom položaju, ali moramo ustrajati, vjerovati u Jugoslavenski Odbor u Londonu i boriti se protiv spleta.*¹¹

Neosporno pripada Grškoviću zasluga što je Drugi jugoslavenski sabor u Pittsburghu 1916. god. odredio jasnu i određenu politiku u iseljeništvu prema jadranskom pitanju: Hrvati i Slovenci moraju spasavati svoje jadranske krajeve i od Austrije i od Italije. To se najsigurnije može postići ako se Jugoslaveni svim silama pridruže borbi Srbije i Saveznika, dokazujući time da u svim prilikama žele rješavati svoja pitanja mimo i izvan Austro-Ugarske i nastojeći u isti mah da Saveznike pridobiju za svoje zahtjeve, a Italiju prinukaju na pravedan sporazum na osnovu principa narodnosti.

Nakon Krfske deklaracije jugoslavenski pokret u SAD kreće ka svojoj konačnoj krizi. Republikanska stremljenja naših iseljenika bila su nespojiva s monarhijskim oblikom vladavine koju je Deklaracija predviđala. Gršković je u duši uvjereni republikanac. Međutim, on još vjeruje u kompromis Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. Ali ipak, u svojim uvjerenjima je dosljedan. Njegova interpretacija Deklaracije sasvim je oprečna intencijama njenih potpisnika. U »Hrvatskom Svijetu« piše: »Konstituenta će odlučiti da li da narod bude ujedinjen u jednoj državi ili da se pocjepa u više federalnih »država«; da li da jedna država ima veće ili manje autonomije; da li da ta država bude Monarhija ili Republika; ako bude monarhija dali da bira i primi vladara Karađorđevića ili ne.«¹²

8.

Poslije Krfske deklaracije pa sve do pred kraj 1918. god. slijedi najintenzivnije razdoblje političkog djelovanja u životu Don Nike Grškovića. Još od 1915. god. član Jugoslavenskog odbora u Londonu, dopisuje se s predsjednikom Wilsonom, sastaje se s ministrom Lansingom, a 4. lipnja 1918. pred Senatskim odborom za inozemne odnose obrazlagao je jugoslavensko pitanje i težnje Jugoslavena. Ali ujedno, ovo razdoblje je za Grškovića period njegovih teških ličnih kriza. Bio je već uvjeren u neiskrenost Pašića i srpske vlade. U Americi se mogao uvjeriti da široke narodne mase imaju svoju koncepciju o slobodi i jugoslavenskoj državi. Gršković je intimo na strani naroda. U mnogobrojnim dopisima u London upozorava Trumbića da je potrebno izmijeniti i ciljeve i metode politike Odbora. Slijedi nerazumijevanje i nesporazum s Jugoslavenskim odborom. Jugoslavenski pokret u SAD i njegov stvarni leader prolaze kroz teška iskušenja. Slijedi i finale. Dana 3. studenog 1918. Gršković i Hinković objavljuju u »Jugoslavenskom Svijetu« otvorenu riječ jugoslavenskom narodu, Hrvatima, Srbima i Slovencima: »Mi ovdje u Americi vodili smo najlojalnije i u najboljoj vjeri propagandu za ideje Krfske deklaracije dokazujući demokratski duh kralja Petra te opravdanost nade, da će njegov sin Aleksandar... biti dorastao velikoj zadaći koja mu je namjenjena u budućnosti. Očekivali smo od kralj. srpske

vlade, da će jugoslavenski problem u svojoj cijelosti zastupati pred saveznicima te tražiti odlučno ujedinjenje naše cjelokupne narodne teritorije. ... Naše se nade nažalost nisu ispunile ... Kralj. srpska vlada, sa svoje strane, umjesto da je iznjela i zastupala pred saveznicima program jugoslavenski u smislu Krfske deklaracije, stala je raditi sad za Proširenu, sad za Veliku Srbiju ... Kad je zimus prispjela ovamo srpska misija, pružila se njegom pročelniku g. Vesniću jedinstvena prilika da sa najuglednije govornice svijeta — u kongresu Sjedinjenih Država — razloži urbi et orbi jugoslavenski problem, te brani i ustraži pravedno rješenje njegovog ... g. Vesnić, slijedeći očevidno instrukcije svoje vlade, propustio tu jedinstvenu u historiji priliku ... Uopće istupila je srpska misija isključivo kao srpska. Tražeći pomoć američku za rekonstrukcije Srbije, nije se htjela da sjeti opustošenih predjela, popaljenih sela i upropaštenih porodica u Bosni i Hercegovini, Srijemu i drugdje ... Sveopći je dojam, da je pravi razlog besprimjernom u diplomaciji postupku sa poslanikom Mihajlovićem bio njegov rad za jugoslavensku ideju. On je brutalno kažnjen, jer je radio za Jugoslaviju ... Stožerni je postulat deklaracije ujedinjenje troimenog naroda našeg i njegove teritorije u jednu NOVU državu, u kojoj će sva tri imena biti posve ravnopravna; dočim bi, prema Pašičevoj osnovi, austro-ugarski Jugoslaveni imali da uđu u POSTOJEĆU SRBIJU. »Egida Srbije« znači ne samo da bi se srbijanskom dijelu naroda na štetu ostalih priznao povlašten položaj, VEĆ DA BI SE OVIMA A PRIORI NAMETNUO MONARHIJSKI USTAV I NAMETNULA DINASTIJA SRPSKA. To bi bila teška povreda narodnog prava samoopredjeljenja. Nikako i pod nikakvom izlikom ne smije se ovo stožerno narodno pravo da izigra ... Po našem mišljenju upriličiti će se plebiscit cjelokupnog našeg naroda »bez razlike sadanjih državnih granica« o temeljnim pitanjima: državnom ujedinjenju svih Hrvata, Srba i Slovenaca, te o republikanskom ili monarhijskom obliku buduće naše države.«¹³

9.

Revolucionarna kretanja koncem rata u svijetu i posebno u SAD izvršila su snažan utjecaj na Grškovićeovu političku orijentaciju i znatno ga približile radničkom pokretu. Stjepan Lojen u svojoj knjizi »Uspomene jednog iseljenika« upozorava nas na jedan razgovor s Don Nikom, koji je vodio 1924. god. na konvenciji Narodne Hrvatske Zajednice. Obrazlažući Grškoviću povijesnu neminovnost socijalizma, dobio je od njega slijedeći odgovor: »Divim se vašem izalaganju za bolji i pravedniji društveni poredak i poštujem vaša uvjerenja. Što se tiče ruske revolucije, s njezinim se ciljevima slažem i uvjeren sam da ona donosi ljepšu budućnost ruskom narodu. Ali što se tiče vaše teorije o socijalizmu i komunizmu, oprostite dečki, reći ću vam iskreno, to nikako ne ide u ovu moju staru, sitnoburžoasku glavu.«¹⁴ Revolucionarna poslijeratna kretanja u našem isljeništvu Gršković je odlično ocijenio i opisao u kalenadru NHZ za 123. Taj zaokret u lijevo Gršković opisuje: »Da se do ovoga dojde, trebalo je proći kroz sve klance-jadikovce, kroz razoračaranja, kroz sva stara shvaćanja o svijetu i sadašnjem društvenom nezdravom i nepravednom

socijalnom poretku; trebalo je da u velikom ratnom pokolju nastrada dvadeset milijuna života, da ovi koji su ostali na životu počnu drugačije, zdravije i pametnije misliti i suditi o životu i velikim životnim, socijalnim pitanjima. Da su veliki, svjetski događaji, koji su se zbili za vrijeme rata, i promjene koje su uslijed toga . . . imale velikog utjecaja i na naše ovdašnje radništvo, najboljim je dokazom to što su ne samo pojedinci nego cijele skupine, društva i organizacije koje su se prije osnivale, zagrijavale i velike žrtve doprinosile za rodoljubne i stranačke svrhe, najednom, nekom višom elementarnom silom, skrenule na sasvim drugi put, i k drugoj opredjeljenoj svrsi koja ne vodi i ne predaje radničke narodne mase u ruke politikašu i strančaru, nego u onu veliku, svemoguću struju kojoj je prvu brazdu zaorala i prve putove prosjekla najveličanstvenija pojava u ljudskoj povijesti, koja se očitovala u velikoj ruskoj revoluciji.«¹⁵

10.

Između dva rata Gršković se, kao vlasnik i urednik »Svijeta« i funkcioner u Hrvatskoj Bratskoj Zajednici, uglavnom angažirao na društvenom i ekonomskom podizanju hrvatskih iseljenika. Bio je u konstantnoj opoziciji prema političkim režimima stare Jugoslavije. Zbog toga nije mogao nikada posjetiti svoj stari kraj, iako je to uvijek žarko želio. Tokom drugog svjetskog rata, prema pričanju njegovih prijatelja, gajio je duboke simpatije za NOB. Doživio je stvaranje nove Jugoslavije. Umro je u New Yorku 21. ožujka 1949. godine.

Kada je 1948. god. Don Niku svladala teška bolest, iseljenička štampa počela se sve više sjećati te izuzetne ličnosti hrvatskog iseljeničtva. List »Zajedničar« pisao je:

»Kao na polju društvenog zajedničarskog rada, tako je i na narodnom polju doživio gorko razočaranje. Kruta zbilja neispunjenih želja i lažnih obećanja ubila je njegov idealni polet i ljubav za Jugoslaviju. Od toga vremena prekinuo je skoro sve veze i sav politički rad za narod na domu i posvetio se isključivo iseljeničkim problemima upućujući i savjetujući stalno i neumorno svoj hrvatski narod u borbi za bolji i udobniji život . . . Don Niko Gršković, po našem sudu, bio je doista jedan od najspremnijih urednika »Zajedničara«. I on je kao urednik i poslije toga mnogo doprinio ne samo kolosalnom uspjehu Zajednice, nego i tome, da je Zajednica postala u pravom smislu riječi narodna, prosvjetna i bratska organizacija. On spada u red onih naših zaslužnih, umnih i velikih pionira, koji su Zajednici dali takova osnovna načela da vriede i danas kao što su bili važni i značajni pred pedeset godina . . . Povijest američkih Hrvata ne može se zamisliti i napisati bez posebnog poglavlja najsvjetlijih stranica naše inače čemerne povijesti, koja obuhvaća jednu posebnu markantnu ličnost u našem iseljeničkom životu. Doprinosi njegovi uzdignuću našeg naroda u Americi i podizanju časti i ugledu Hrvata uopće od velikog su značenja i važnosti.«

BILJEŠKE:

- ¹ Zajedničar, Pittsburgh, br. 3, 1939.
- ² Zajedničar, br.17, 1948.
- ³ Hrvatski Glasnik, br. 30, 1922.
- ⁴ Matičin iseljenički kalendar, Zagreb 1959, str. 52.
- ⁵ Zajedničar, 6. siječanj, 1915.
- ⁶ Hrvatski Svijet, New York, br. 1467, 1914.
- ⁷ Ibid. br. 1560.
- ⁸ Franko Potočnjak, Iz emigracije III, Zagreb 1927, str. 43.
- ⁹ Franko Potočnjak, Jugoslaveni za svoju slobodu, III, Chicago, 1915., str. 38.
- ¹⁰ Radnička Straža, Chicago, 29. rujna, 1915.
- ¹¹ Hrvatski Svijet, br. 1723, 1915.
- ¹² Arhiv JAZU-AJO, sv. 22.
- ¹³ Jugoslavenski Svijet, br. 2793, New York 1918.
- ¹⁴ Stjepan Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963, str. 126.
- ¹⁵ Ibid. str. 105.
- ¹⁶ Zajedničar, br. 17, 1948.

Summary

NIKO GRŠKOVIĆ, AN EMINENT CROATIAN EMIGRANT

(biography in outline)

Niko Gršković was born in Vrbnik, a small town on the island of Krk, on November 22, 1863. As a young man he took an active part in Croatian politics as a member of Starčević's Party of Right (Stranka prava).

In 1910 he emigrated to the United States of America. For some time he lived in Chicago working as a priest in a Croatian church. He became member of a voluntary organization »Croatian People's Party«, and in 1909 he was elected its vice-president and first editor of the newspaper »Zajedničar«. At this time he was very active in social and political life of Croatian emigrants. In 1912 he was elected president of the »Croatian Union«. The same year he began editing a newspaper, »The Croatian World«.

During the First World War Gršković was the most prominent personality among Croatian emigrants fighting for the creation of a state of all Yugoslav peoples. The manner in which this unification was achieved disappointed him and he retired from political life and devoted all his energies to raise the social and economic position of the Croatian emigrants in the United States of America.

He lived to see the formation of new Yugoslavia, for which he had a liking.

He died in New York in 1949.

Translated by Mladen Vitezić

**KRČKI
ZBORNIK**

1

**KRK
1970**

KRČKI ZBORNIK

POVIJESNOG DRUŠTVA OTOKA KRKA
PODRUŽNICE POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

SVEZAK 1

Urednički odbor:

dr BRANKO FUČIĆ

PETAR STRČIĆ (glavni urednik)

dr NIKOLA ŠPANJOL

RIKARD ŽIĆ

RUDOLF ŽIĆ

Ovaj je svezak uredio:

PETAR STRČIĆ

Nacrt korica:

dr BRANKO FUČIĆ